

О. В. Бродова, кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри льотної експлуатації, аеродинаміки та динаміки польоту Кіровоградської льотної академії Національного авіаційного університету

ПРОФЕСІЙНА АДАПТАЦІЯ МАЙБУТНІХ ПІЛОТІВВИЩОГО ЛЬОТНОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ ЯК ПРЕДМЕТ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті представлено аналіз основних наукових підходів до визначення сутності та змісту поняття «професійна адаптація». Розглянуто професійний, соціальний, психологічний і психофізіологічний підходи до вивчення адаптації. Розкрито особливості професійної адаптації майбутніх пілотів у вищих льотних навчальних закладах. Цей процес включає оволодіння знаннями, уміннями, навичками, необхідними для майбутньої льотної діяльності, пристосування до загального змісту та окремих компонентів майбутньої професії, а також до специфіки авіаційної галузі в цілому.

Ключові слова: професійна адаптація, професійна діяльність, соціально-професійне середовище, професійно важливі якості.

Постановка проблеми та її актуальність. Підвищення вимог до безпеки польотів як комплексної характеристики і найважливішої властивості авіаційної транспортної системи постійно вимагає, насамперед, детальнішого підходу до проблеми оптимізації ергатичної системи «пілот–повітряне судно–середовище». При цьому рівень професійної підготовки льотного складу є одним із основних показників надійності функціонування даної ергатичної системи. Адже тривалий час людський фактор є однією з причин авіаційних подій.

На даний час майбутнім пілотам в умовах жорсткої конкуренції особливо важливо знайти своє місце, адаптуватися, набути навичок швидкого входження в професію, тому проблема професійної адаптації є актуальною. Професійна підготовка льотного складу залежить від льотно-технічних характеристик типів експлуатованих повітряних суден і вимог, що висувуються до рівня професійної підготовки пілотів. Норми вимог для всіх етапів льотної роботи пілотів досить жорсткі. Тому все істотнішого значення набувають процеси первинної підготовки, де закладається фундамент професійної навченості пілота, а також формуються адаптивні функціональні системи, що забезпечують майбутнім пілотам наявність широких можливостей для організації в мінімальні терміни випереджального пристосування до професійної діяльності.

З метою максимально ефективного використання власних знань, умінь, досвіду майбутньому пілоту необхідно вміти пристосовуватися до специфіки льотної професії, перейнятися її цілями й завданнями, знайти спільну мову з колегами та керівництвом. Усе це узагальнюється в терміні «професійна адаптація».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процес професійної адаптації привертая увагу багатьох науковців. Проблеми професійної адаптації були обґрунтовані не тільки педагогами та психологами, а й філософами, біологами, медиками, фізіологами. Проблеми професійної адаптації присвятили дослідження такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як Ф. Б. Березін, Е. Ф. Зеєр, О. В. Назаренко, М. П. Лукашевич, А. О. Реан, О. І. Гура, Ж. Піаже, Є. В. Таранов, П. В. Уінфілд, Я. Хогеланд та інші [5]. Вчені дали визначення поняттю «адаптація», охарактеризували структуру цього явища, описали механізм та визначили етапи трудової адаптації особистості. В авіаційній педагогіці та психології проблеми професійної підготовки майбутніх пілотів досліджували Р. М. Макаров, М. І. Рубець, С. М. Неділько, О. В. Задкова, В. В. Півень, Є. В. Кміта, Г. С. Пашенко, О. І. Москаленко, В. Л. Асріяєн, Г. А. Пухальська, І. Л. Смирнова [1]. Проте проблема професійної адаптації майбутніх пілотів у вищих льотних навчальних закладах до майбутньої діяльності не знайшла достатнього висвітлення у наявних дослідженнях.

Актуальність окресленої теми та її недостатня розробленість зумовили постановку **мети статті:** теоретичне дослідження особливостей професійної адаптації майбутніх пілотів вищих льотних навчальних закладів до майбутньої діяльності.

Викладення основного матеріалу дослідження. Професійна адаптація майбутнього пілота починається на етапі освоєння майбутньої професії і не закінчується з отриманням диплома, льотного свідоцтва і початком льотної діяльності. Набуття особистістю ресурсів адаптивно активної взаємодії з середовищем в специфічних умовах льотної праці стає значущою педагогічною проблемою. Це обумовлює актуальність вивчення можливостей вищої професійної

освіти в розвитку адаптивних здібностей майбутніх авіаційних фахівців для досягнення ними відповідності вимогам льотної професії на всіх етапах професійної діяльності.

У найзагальнішому вигляді професійна адаптація (лат. adaptatio – пристосування) – процес пристосування працівника до умов зовнішнього і внутрішнього середовища. Термін «адаптація» надзвичайно широкий і застосовується в різних галузях науки. У соціології і психології виділяють соціальну й виробничу адаптацію. Певною мірою ці два види адаптації перетинаються один з одним, але кожна з них має і самостійні сфери застосування: соціальна діяльність не замикається на виробництві, а виробнича включає і технічні, і біологічні, і соціальні аспекти [2].

Аналізуючи різні дефініції понять «адаптація» і «професійна адаптація» в працях з психології, можна зазначити, що вчені розглядають адаптацію:

- як процес встановлення оптимальної відповідності особистості й навколишнього середовища (Ф. Б. Березін);

- взаємне пристосування спеціаліста й підприємства, в результаті якого працівник освоюється на підприємстві (Е. Ф. Зеєр);

- як процес взаємодії працівника з його навколишнім виробничим середовищем з метою освоєння нової для нього трудової ситуації (М. П. Лукашевич);

- як складний та динамічний процес оволодіння та пристосування людини до умов та особливостей професії (О. В. Назаренко);

- процес та результат внутрішніх змін, зовнішнього активного пристосування індивіда до нових умов існування (А. О. Реан).

Учені-соціологи досліджують адаптацію з різних позицій: соціальна адаптація студента в освітньому середовищі навчального закладу (Д. Ю. Мамаєв, Й. К. Шарма), з позиції соціології праці, соціальної адаптації працівника в трудовому колективі (О. В. Ромашов), соціальна адаптація людини та особистості (С. О. Кравцов, С. І. Розум, С. Л. Степаниця) [2].

Адаптація, з точки зору педагогіки розуміється вченими як процес або результат активного пристосування студента до умов функціонування вишого закладу освіти за допомогою різних методів і заходів.

Професійна адаптація, з точки зору педагогіки вищої школи (О. І. Гура), – це складний процес активної взаємодії особистості й професійного середовища, цілеспрямований, усвідомлений процес прийняття особистістю змісту професійної педагогічної діяльності, що найбільшою мірою забезпечує ефективність науково-педагогічної діяльності, збереження психоемоційного здоров'я особистості та особистісну задоволеність професійною самореалізацією.

Цілком обґрунтовано дослідники виділяють кілька різновидів адаптації [3].

Фізіологічна адаптація, що виявляється в підтримці динамічної сталості внутрішнього середовища організму.

Психічна адаптація, яка включає індивідуально-особистісні (зокрема, конституційні) й інтелектуальні особливості. Психічна адаптація передбачає наявність певного рівня розвитку особистісних якостей і властивостей інтелекту, що лежать в основі інтегрованої поведінки та соціально схвалюються. При цьому внутрішньо-особистісна адаптація виступає як збалансованість внутрішньої структури особистості.

Соціальна адаптація, яка припускає певний ступінь соціалізації особистості (нормативність соціальних установок), що характеризується ціннісними орієнтаціями, спрямованістю особистості, соціальним статусом, соціально-рольовими структурами. Дана адаптація проявляється в процесі діяльності й нерозривно пов'язана з професійною адаптацією.

Традиційно адаптація розглядається як процес і як результат. При розгляді адаптації як процесу виділяють її тимчасові характеристики, стадії адаптації, розглядають їх протяжність. У рамках цього напрямку відбувається виявлення основних елементів адаптаційного процесу, пов'язаних в єдину логічну і тимчасову послідовність. М. А. Дмитрієва в процесі адаптації людини до професійної діяльності виділяє ряд етапів: первинна адаптація, період стабілізації, можлива дезадаптація, вторинна адаптація, вікове зниження адаптаційних можливостей [4].

Загальним показником адаптованості є відсутність ознак дезадаптації. Дезадаптація може виникнути внаслідок короточасних і сильних впливів середовища на людину або під впливом менш інтенсивних, але тривалих впливів. Дезадаптація проявляється в різних порушеннях діяльності: в зниженні продуктивності праці і її якості, в порушеннях дисципліни праці, в підвищенні аварійності й травматизму. Фізіологічні й психологічні ознаки дезадаптації відповідають ознакам стресу.

При розгляді професійної адаптації слід виділяти три взаємопов'язані аспекти: а) адаптація

як процес пристосування фахівця до умов професійного середовища; б) як результат цього процесу, що характеризується ступенем підсумкової адаптованості людини; в) як джерело новоутворень, що характеризується комплексом сформованих якостей професіонала. Від відповідності цих трьох компонентів залежить характер поведінки фахівця [5].

Зазвичай дослідники при розгляді професійної адаптації виділяють два типи адаптаційного процесу, що характеризуються, відповідно:

- 1) переважанням пасивного, конформного прийняття ціннісних орієнтацій;
- 2) з переважанням активного впливу людини на професійно-соціальне середовище.

Сам процес адаптації включає дві складові – це власне професійна адаптація і соціально-психологічна. Професійна адаптація виражається в певному рівні оволодіння професійними навичками та вміннями, у формуванні деяких професійно необхідних якостей особистості, в розвитку стійкого позитивного ставлення працівника до своєї професії. Соціально-психологічна адаптація полягає в освоєнні соціально-психологічних особливостей організації, входження в систему відносин, позитивній взаємодії з її членами.

М. С. Яницький вказує на той факт, що процес професійної адаптації молодих фахівців розвивається нормально, якщо встановлюється відповідність між підсистемами таких характеристик: комплекс вимог, що висуваються сучасним виробництвом до особистості фахівця і пов'язаних з його готовністю до професійної діяльності (високий рівень професійних знань, любов до своєї спеціальності, ініціативність, самостійність, організованість та інші професійно значущі якості) і комплекс очікувань і вимог з боку фахівців до майбутнього місця роботи. Ці очікування, пов'язані як із самою діяльністю (актуальність, різноманітність, складність вирішуваних завдань, можливості професійного зростання), так і ширшими можливостями роботи: спілкування з колегами, посадового зростання, матеріальної забезпеченості, поліпшення соціально-побутових умов.

Адаптація майбутнього фахівця до професійної діяльності починається за певного досвіду соціальної активності. Зазначимо, що термін «адаптованість» відображає певний якісний стан особистості як результат процесу адаптації, а термін «адаптація» адекватний на позначення самого процесу взаємодії особистості і середовища.

Адаптивна поведінка характеризується успішним прийняттям рішень, проявом ініціативи і ясним визначенням власного майбутнього. Особистість, яка здійснює переважно цю форму адаптації, використовує ситуації, що виникають для реалізації своїх прагнень, цілей, домагань.

Так, критеріями для оцінювання професійної адаптованості можуть бути: ставлення до виконуваної роботи; самооцінка ступеня освоєння специфіки роботи; установка на продовження роботи за спеціальністю майбутньому; оцінка керівником якості роботи, дотримання термінів виконання роботи, рівня складності роботи, рівня самостійності майбутнього фахівця; структура ділових якостей; оцінка керівником перспективності молодого фахівця; наявність заохочень.

При вивченні професійної адаптації молодих фахівців необхідно дотримуватися такої структури, яка відображала б основні, найзагальніші її аспекти приблизно одного рівня значущості, була чіткою і досить простою. До неї входять: 1) адаптація до змісту конкретного виду професійної діяльності – професійна адаптація; 2) адаптація до системи взаємовідносин в колективі – соціально-психологічна адаптація; 3) адаптація до комплексу різних факторів, що специфічно проявляються, власне виробнича адаптація. Важливо зрозуміти, що виділення окремих видів адаптації має елемент умовності, реально ж вони протікають в тісному динамічному взаємозв'язку.

Професійна адаптація майбутніх пілотів до майбутньої діяльності – це процес оволодіння знаннями, вміннями, уявленнями в авіаційній галузі та льотній діяльності; формування соціальних установок, пов'язаних із нею; професійного самовизначення особистості. Безперечно, цей процес не закінчується з отриманням авіаційними фахівцями диплома. Професійна адаптація передбачає безперервність удосконалення професійних знань, компетентнісного розвитку авіаційного фахівця. При цьому в структуру значущих компетенцій пілота входять не тільки вміння, пов'язані з оптимальним вибором професійних дій з метою забезпечення безпеки польотів, а й вміння ефективного входження в колектив, тобто льотний екіпаж, і колективну діяльність, конструктивність поведінкових дій.

Однак академічна підготовленість випускників вищого льотного навчального закладу часто буває недостатньою для успішної адаптації молодого фахівця до умов виробничої діяльності. Таким чином, у майбутніх пілотів необхідно формувати і знання, і вміння, що пов'язані зі здійсненням соціальних і професійних контактів.

Для успішної професійної адаптації курсантів необхідний не тільки відповідний рівень

спеціальних знань та умінь, а й загальних знань авіаційної галузі та особливостей професії.

Професійна адаптація майбутніх пілотів до майбутньої діяльності розглядається нами з позиції надання певних умов та допомоги майбутнім авіаційним фахівцям в їх професійному становленні, формуванні у них необхідних для даного виду діяльності соціальних і професійних якостей, прагнення підвищення кваліфікації з метою досягнення високого рівня професіоналізму. Створити сприятливі умови для процесу формування професійної адаптації у курсантів вищих льотних навчальних закладів важливо ще й у зв'язку з тим, що характер адаптації, рівень працездатності, тривалість і якість формування професійних навичок і умінь – процеси, тісно взаємопов'язані. Отже, від успішності професійної адаптації багато в чому залежатиме успішність формування у майбутніх пілотів професійних навичок і умінь.

Первинна професійна адаптація курсантів проявляється вже на першому курсі в процесі вивчення дисциплін, що виконують функцію професійного спрямування пілотів на майбутню діяльність. На даному етапі у майбутніх пілотів формується фахова поведінка і мотивація до професійної діяльності.

Спрямування курсантів на подальшу професійну підготовку передбачає формування: самовизначення – умінь виробляти свої позиції в житті; формувати власний світогляд, уміння ставити й виконувати поставлені перед собою завдання; самореалізації – утвердження себе як особистості; самоорганізації – навички психічної саморегуляції; організації режиму життя; досягнення поставленої мети.

Адаптація майбутніх пілотів до майбутньої діяльності здійснюється системно, за допомогою навчання, виховання та в процесі проходження ознайомлювальної та виробничих практик. Мета ознайомлювальної практики полягає в ознайомленні курсантів першого курсу з професією пілота, її змістом та завданнями, забезпеченні первинної професійної адаптації, прищепленні любові до професії, формуванні навичок і вмінь застосовувати свої теоретичні знання на практиці. Ознайомлювальна практика розкриває курсантам перспективи розвитку спеціальності та готує їх до вивчення дисциплін навчального плану. Декілька видів виробничої практики на авіаційних підприємствах забезпечують занурення майбутніх пілотів у професію, де вони можуть застосувати здобуті у вищому льотному навчальному закладі знання і виробити уміння та навички для майбутньої діяльності.

У процесі формування професійної адаптації майбутнім пілотам мають допомагати викладачі, інструктори вищого льотного навчального закладу. Необхідно мотивувати курсантів до активного освоєння професії, вивчення її особливостей, усвідомлення специфіки роботи оператора особливо складних систем керування.

Висновки. Професійна адаптація майбутніх пілотів вищих льотних навчальних закладів є важливою умовою їхньої успішності в майбутній професійній діяльності. У професії пілота значення адаптованості відіграє дуже вагомий роль. Адаптація майбутніх пілотів складається з власне професійної адаптації, що пов'язана з льотною діяльністю, та з соціально-психологічної адаптації, пов'язаної із ставленням пілота до працівників авіаційного підприємства, екіпажу, керівництва. Формування професійної адаптації майбутніх пілотів у вищих льотних навчальних закладах полягає у процесі залучення курсантів до авіаційної професії, який виражається в набутті знань, умінь, навичок, необхідних для майбутньої льотної діяльності, пристосуванні до специфіки авіаційного навчального закладу, загального змісту та окремих компонентів навчального процесу та авіаційної галузі в цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Смирнова И. Л.* Интегративные теоретические знания пилотов – залог безопасности полётов : монография / И. Л. Смирнова – Кировоград: «Код», 2008. – 184 с.
2. *Малахов М. А.* Історико-психологічний аналіз виникнення поняття адаптації у науковій думці / М. А. Малахов // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Серія : Військово-спеціальні науки. – 2008. – № 01–02 (20–21). – С. 92–95.
3. *Гура О. І.* Педагогіка вищої школи : вступ до спеціальності [Текст] : навчальний посібник / О. І. Гура. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 224 с.
4. *Дмитриева М. А.* Социально-психологическая профессиональная адаптация : практикум по психологии менеджмента и профессиональной деятельности / под ред. Г. С. Никифорова, М.А.Дмитриевой, В.М. Снеткова. –СПб : Речь, 2001.

5. Галус О. М. Процес адаптації як невід’ємна складова розвитку професіоналізму майбутніх фахівців у ВНЗ / О. М. Галус // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах : збірник наукових праць / Класич. приват. ун-т. – Запоріжжя, 2010. – Вип. № 9 (62). – С. 265–270.

О. В. Бродовая

ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ АДАПТАЦИЯ БУДУЩИХ ПИЛОТОВ ВЫСШЕГО ЛЁТНОГО УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ КАК ОБЪЕКТ НАУЧНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

Резюме. В статье представлен анализ основных научных подходов к определению сущности и содержания понятия «профессиональная адаптация». Рассматриваются профессиональный, социальный, психологический и психофизиологический подходы к изучению адаптации. Раскрыты особенности профессиональной адаптации будущих пилотов высших летных учебных заведений.

Ключевые слова: профессиональная адаптация, профессиональная деятельность, социально-профессиональная среда, профессионально важные качества.

O. V. Brodova

FUTURE PILOTS PROFESSIONAL ADAPTATION IN FLIGHT HIGHER SCHOOL AS A SUBJECT OF SCIENTIFIC RESEARCH

Summary. The article presents an analysis of the basic scientific approaches into defining the essence and content of the concept of «professional adaptation». Consider professional, social, psychological and psychophysiological approaches to the study of adaptation. The author described the future pilot's professional adaptation in flight higher school.

Keywords: professional adaptation, professional activity, socially-professional environment, professionally important internals.